

Дзюрбель А. Д.
*к.ю.н., старший викладач кафедри
кримінального права та процесу,
Західноукраїнський національний
університет*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТАКТИЧНИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗОКРЕМА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Серед загального масиву кримінальних правопорушень, скоєних в Україні, левова їх частка припадає на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми або за їх участі. У зв'язку з наведеним проблема підліткової злочинності, особливо в теперішніх умовах воєнного стану, є однією з нагальних для органів, котрі здійснюють державну політику в ювенальній сфері та актуальною проблемою боротьби зі злочинністю в цілому.

У свою чергу розслідування злочинів та кримінальних проступків, які вчиняються неповнолітніми або за їх участі, мають свої особливості, обумовлені віковими, психологічними, виховними та іншими особливостями, притаманними для розвитку неповнолітніх. Також, розслідуванню та проведенню дізнання у кримінальних правопорушеннях, вчинених неповнолітніми або за їх участі, притаманні певні процесуальні особливості, які знаходять своє відображення у кримінальному-процесуальному законодавстві України.

Для боротьби зі злочинністю, зокрема боротьби зі злочинністю неповнолітніх, правоохоронні органи використовують різний легальний інструментарій, серед якого чільне місце займають передбачені кримінальним процесуальним законодавством слідчі дії. Цілком поділяємо позицію науковців ТНЕУ, що слідчі дії – це частина процесуальних дій, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [2, с.128]. Чи не найважливішою та найпоширенішою слідчою дією, серед інших слідчих дій, передбачених Главою 20, є допит, процесуальні особливості проведення якого прописані у ст.ст. 224, 226, 490 КПК України [1].

Допит неповнолітньої та малолітньої особи, на відміну від допиту дорослої особи, відповідно до ст.ст. 226 та 490 КПК України, має процесуальні та тактичні особливості, на котрих ми акцентуємо нашу увагу [1].

Допит є найбільш розповсюдженою слідчою дією та засобом отримання доказів. Його зміст полягає в «процесі отримання показань від особи стосовно відомих їй обставин, які мають значення для кримінального провадження» [3,с.59].

Вибір тієї чи іншої тактики проведення допиту визначається особливостями кримінального провадження, яке розслідується, процесуальним статусом особи, яка допитується, обраною нею позицією сприяння чи протидії встановленню істини, обсягом доказів, які є у слідчого (дізнавача), іншими умовами проведення слідчої дії.

Допит, в тому числі неповнолітньої особи, як і інші слідчі дії, складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного [4,с.444].

При підготовці до допиту, перш за все, необхідно вивчити матеріали кримінального провадження. Для цього слід виписати з них необхідні фактичні дані, прізвища, адреси, систематизувати речові докази, які можуть бути пред'явлені особі, яка допитується, у тому числі неповнолітній, відновити в пам'яті обстановку, яка була на місці події, ознайомившись повторно з протоколом огляду місця події (ці дані слідчому необхідні для того, щоб він міг уявити осіб, обстановку та обставини, про які особа дає показання, а також для того, щоб оперативно ставити запитання, оперуючи відомостями, які відкладені в його пам'яті, а не шукати їх у матеріалах кримінального провадження у процесі допиту).

Також, готуючись до проведення допиту, слідчому варто вивчити дані про особу, яку необхідно допитати, її фізичні, психічні та інтелектуальні якості.

Ефективність допиту в більшості залежить від того, наскільки точно і коректно сформульовані запитання, які ставляться такій особі, як вона їх сприймає та розуміє. При підготовці запитань доцільно передбачити логічну послідовність їх постановки.

Важливою складовою для підготовки до допиту є вибір технічних засобів. У якості засобів фіксації допиту законодавець у ч. 5 ст. 224 КПК передбачив можливість застосування у процесі допиту фотозйомки, аудіо та/або відеозапису. Застосування відеозапису, на відміну від письмового його оформлення, надасть можливість точно відтворити картину допиту, безпосередньо сприймати процес дачі показань.

Хоча застосування відеозапису у процесі допиту є правом, а не обов'язком слідчого, виходячи з проблем практики, а також враховуючи особливості воєнного стану, вважаємо за доцільне відеозапис під час проведення допиту обов'язково проводити у наступних випадках:

- для фіксації показань поранених та важкохворих, в тому числі неповнолітніх (надасть можливість зафіксувати їх показання у випадку важкого перебігу лікування та можливої смерті). Тут слід додати, що при плануванні допиту пораненої або важкохворої особи, в якій, відповідно до рекомендацій лікарів, можуть виникнути ускладнення або перебіг хвороби у майбутньому може погіршитись, вважаємо за доцільне, провести такий допит відповідно до вимог ст. 225 КПК в судовому засіданні;

- при використанні у процесі допиту послуг перекладача;

- при допиті осіб, яких необхідно скерувати в майбутньому на судово-психіатричну експертизу;

- для фіксації показань малолітніх і неповнолітніх, чиї мовні особливості важко передати в протоколі;

- при допиті осіб (в тому числі неповнолітніх), які не мають постійного місця проживання або планують виїхати у віддалену місцевість, в зону бойових дій чи за кордон.

Особливо важливий відеозапис при допиті малолітніх та глухонімих. Він дозволяє зафіксувати у динаміці поведінку, жести, міміку допитуваної особи і весь хід допиту.

Допит малолітньої особи з застосуванням відеозапису доцільно також проводити у кримінальних справах про нерозкриті злочини, які надалі можуть набути статусу нерозкритих злочинів минулих років, в тому числі і злочини, вчинені в умовах воєнного стану. Така необхідність викликана тим, що

неповнолітня особа, враховуючи психічні особливості свого розвитку, з плином часу може забувати хронологію та окремі деталі подій, які з нею відбувались в минулому і які можуть мати вирішальне значення для розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років. Особливо це може стосуватися показань потерпілих осіб, які є малолітніми (неповнолітніми) і зазнали шкоди від злочинів, скоєних на тимчасово окупованих територіях. В силу безпекових чи інших обставин малолітні (неповнолітні) особи в багатьох випадках змушені покинути місце свого постійного проживання, а отже і місце, де відбувся злочин. Зміна місця проживання чи раніше звичного середовища (втрата сім'ї та поміщення у відповідний заклад для дітей, перебування у прийомних сім'ях) є фактично шоком для свідомості дитини, що може негативно вплинути на процес запам'ятовування обставин, в тому числі і обставин про вчинений злочин, та можливості їх відтворення у показаннях під час проведення допиту в майбутньому.

Згідно зі ст.104 КПК України, якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Проте, поділяємо думку вітчизняних науковців, що «дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках, адже якщо проведення допиту має конфліктний характер, є малолітньою чи неповнолітньою особою, особою у тяжкому стані здоров'я - таке спрощення протокольної форми фіксації використовувати не варто» [4,с.453].

Ураховуючи також сучасний стан розвитку інформаційних технологій, вважаємо за доцільне у процесі допиту під час встановлення географічних координат, зокрема місця вчинення злочину, місця схову знярядь кримінального правопорушення тощо, користуватися можливостями сучасної навігації. Такий спосіб допиту доцільно використовувати, коли неповнолітня особа покинула постійне місце проживання (відповідно місце, де вчинено злочин), не пригадує в деталях його обстановку і не має можливості відвідати місце події через тимчасову окупацію та воєнний стан. Для цього неповнолітньому можна запропонувати, скажімо за допомогою веб-сервісу Google Maps, вказати на певній місцевості місце вчинення кримінального правопорушення чи схову викрадених речей, долучивши до протоколу допиту відповідні роздруківки з зображенням місцевості, певного місця та позначок на них, зроблених за участі неповнолітнього.

Передусім слід зазначити, що допит неповнолітнього має свої особливості, оскільки він передбачає присутність сторонніх осіб, а саме педагога, психолога, законного представника та у випадку допиту підозрюваного - захисника.

Особистість неповнолітнього повинна бути детально вивчена до його допиту, щоб визначити особливості його характеру, рівень розвитку, навиків та інтереси. Слідчий повинен з'ясувати, які люди оточують неповнолітнього, якого планує допитати, з ким він проживає, його матеріальний та соціально-побутовий стан у сім'ї, ставлення до навчання та роботи.

Зібрані відомості дозволяють правильно організувати і провести допит неповнолітнього з врахуванням його індивідуальних особливостей і мають велике значення в оцінці його показів.

Складаючи план допиту неповнолітнього підозрюваного, слідчий повинен, з однієї сторони, прагнути до того, щоб допит був вичерпним і виключав

необхідність повторного допиту, а з іншої – не був надто тривалим. Якщо допит триватиме значний проміжок часу, слід передбачити додаткові перерви. Вважається, що «діти віком 5-7 років можуть бути уважними близько 15 хвилин, 7-10 років – близько 25 хвилин, старші 12 років – близько 30 хвилин» [5, с. 93].

У процесі допиту, як зазначають вітчизняні вчені процесуалісти Бочкор Н.П. та Цільмак О.М., а також вчені психологи Шевченко Л. О. та Яковенко С.І., до неповнолітніх у процесі проведення допиту застосовують наступні такі методи та прийоми психологічного впливу: «переконання, примушування (психологічне), навіювання, постановка і варіювання розумових задач, прикладу, приховування інформації, маніпуляції, цільовий обмін інформацією (взаємний обмін даними, при цьому потрібно дати мінімум, а одержати максимум, причому розкривати бажано лише ті факти, які не спричинять потенційної шкоди слідству) тощо [6, с. 40-41].

Показання неповнолітніх потребують ретельної перевірки. Діти більш щирі і невимушені, аніж дорослі, а неправдиві показання неповнолітніх більш нехитрі і легко викриваються. Однак, при оцінці показань неповнолітньої особи варто враховувати не тільки її безпосередність, але й схильність до навіювання зі сторони сторонніх осіб, самонавіювання і підвищену схильність до фантазування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>;
2. Кримінальний процес: підручник. С.В. Банах, Н.З. Рогатинська, А.М. Сарахман. – Тернопіль: екон.думка ТНЕУ, 2016. – 264 с.
3. Криміналістична тактика: навч.посіб./ за ред.. д-ра юрид. Наук, проф. М.А.Погорецького та д-ра юрид. Наук, доц.. Д.Б.Сергєєвої. –К.: Алерта, 2016. - 244 с.
4. Криміналістика: підручник. В.В.Пясковський , Ю.М.Чорноус, А.В.Самодін, В.М.Стратонов та ін.; за заг.ред. В.В.Пясковського. – 2-ге вид., перероб.і допов. – Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. -752 с.
5. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю: методичні рекомендації. /Сіренко М.В., Бондар В.С., Бурлака В.В., Ковтун О.В., Дударець Р.М., Невгад В.В.; / Голов.слідч.управл.Націон.поліц.України, Луган.держ.ун-т внутр..справ ім.Е.О.Дідоренка. – Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім.Е.О.Дідоренка, 2018. -165 с.
6. Зелені кімнати: психологічні особливості організації роботи з дітьми/ Н. П. Бочкор, О. М. Цільмак, О. В. Швед та ін.. – К.: ТОВ «Агентство Україна», 2012. - 112 с.